

Zari, düşəli vətəyi-dəryəyi-bələyə, olmadı müyəssər çı...

Pasha ƏLİOĞLU
filologiya üzrə
elmlər doktoru

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə dair bir sıra maraqlı materiallar saxlanmaqdadır. Bunların içində Ağa Məsih Şirvani, Məhcür Şirvani, Nişat Şirvani, Zülali, Xəstə Qasım, Şakir Şirvani, Vidadi, Vaqif kimi məşhur sənətkarlarla bərabər Arif Təbrizi, Arif Şirvani, Saili, Vəsməti, Zabit, Zari kimi, demək olar ki, tanınmayan, adları bəzi tədqiqatlarda çəkilən və ya heç çəkilməyən şair-

tənqid edən, ona qarşı mənfi münasibətini ifadə etdiyi farsca yazdığı 1734-1735-ci illərə aid maddeyi-tarixin tərcüməsini vermişdir. Burada Nadir şəriət düşməni, küfr və zəlalət meydanının Rüstəmi adlandırılmışdır. Şair deyir ki, Nadir zülmündən Şirvanda qalmağı mənasız görüb, buradan köçməyi qərara aldı.

Qeyd etmək istərdik ki, Zarinin istedadlı lirik şair olduğunu sübut edən bir sıra şeirlərinə Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan cümlələrdə rast gəlirik. Bəzi əlyazmalarda şairin adı iki cür: Zari Ərəsi və Hacı Məhəmməd Əfəndi Ağdaşi Zari kimi getmişdir. Məsələn, B-2228 şifrlı əlyazma cümlədə şairin Hüseyin xan Müştəqa şeirlə yazdığı cavabda onun adı Hacı Məhəmməd Çələbi Əfəndi Ağdaşi rəhmətullah kimi gedir.

Əlyazmalar İnstitutunda əsasən Zari tərəfindən köçürülmüş bir cümlə vardır. Burada XVII əsr şairləri Saib,

Əfəndi Rafeizdənin vəfatına dair yazdığı 6 beytlik şerinin son misrasında ("Min yüz əlli birdə ruhi-paki getdi dünyadan") onun hicri tarixlə 1151, miladi tarixlə 1738-ci ildə dünyasını dəyişdiyi göstərilir. Əlyazmanın bir yerində Zari Füzuli qəzəlinə təxmis yazmış Rəvnəqinin onun babası olduğunu qeyd edir. Vərəq 195 a-da şair oxucuya belə təqdim olunur: "Təxmis-i-qəzəli-Füzuli Rəvnəqi rast cəddül-həqir" ("Həqirin-Zarinin - P.Ə.) babası Rəvnəqinin Füzuli qəzəlinə yazdığı təxmis". 1738-ci ildə maddeyi-tarix yazan Zari Ərəşinin babasının və ya ulu babasının 1668-ci ildə Şamaxı zəlzələsinə şair həsr etməsi tamamilə mümkündür. Zarinin babası, XVII əsrdə yaşamış Azərbaycan şairi Rəvnəqinin haqqında danışdığımız cümlədəki azərbaycanca şeirləri "Sağinin" rədifli 7 beytlik qəzəldən, Füzuli qəzəllərinə 5, 7 və 6 bəndlilik 3 təxmisdən və Şüglü qəzəlinə bir təxmisdən ibarətdir. Cümlədə Zarinin Məhəmməd Peyğəmbərin mədhinə deyilmiş qəzəl şəklində bir şeri, 11 qəzəli, Mövlana Məhəmməd Əfəndi Rafeizadənin vəfatı münasibətilə yazılmış maddeyi-tarixli qəzəli, Füzuli və Baqinin qəzəllərinə yazılmış iki təxmis, iki müxəmməsi və bir məsnəvisi vardır. Bir neçə başqa cümlədə də şairin əsərlərinə rast gəlmək mümkündür. Müəllif bəzi şeirlərinin sərlövhəsində "fi naqil əl-həqir" ("nəql edən, çatdıran həqirə məxsusdur") və "li mühərrir əl-həqir" ("həqir müəllifə məxsusdur") sözlərini yazmışdır. Bu bir daha sübut edir ki, cümlədəki digər şeirlərlə bərabər öz şeirlərini də köçürən Zari olmuşdur. Zarinin nəzərdən keçirdiyimiz şeirlərində XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı üçün xarakterik olan xüsusiyyətləri görmək olar. Bu şeirlərdəki gerçəkliyin realist əksinə meyl, dünyəvi eşqin tərənnümü, ümumiyyətlə, dünyəvilik, nikbin ruh, dilin sadəliyi, xalqın danışq dilinə yaxınlıq səciyyəvidir. Şairin deyim tərzində, obrazlarında, təşbehlərində, klassik qəzəl dilini sadələşdirmək cəhdində XVIII əsr poeziyamızın ən qabaqcıl nümayəndələrinin yaradıcılığı ilə səsleşmələri müşahidə edirik. Əminik ki, Zari əsərlərinin əlyazmalardan toplanıb tədqiq və nəşr edilməsi onun XVIII əsr ədəbiyyat tariximizin daha ətraflı öyrənilməsinə kömək edəcəkdir.

Zarinin bir neçə şerini ilk dəfə olaraq oxucuların diqqətinə çatdırırıq.

XVIII ƏSR

Azərbaycan şairi Zari Ərəsi

lərin əsərləri də vardır.

Adından da görüldüyü kimi, şirvanlı olan Zari Ərəşinin əsərlərinə Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan bir neçə cümlədə-topluda rast gələ bilirik. Hüseyin Əfəndi Qayıbov özünün "Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əsarına məcmuədir" adlı məcmuəsində Zarinin "Hicran oduna öylə bəni yar yandırır" misrası ilə başlanan qəzəlini, "Eyləmiş tarac canım nəqdin ol nazik bədən" misrası ilə başlanan dörd bəndlilik müxəmməsini, "Ey dil, yenə bu dövrdə bir şux dilərə" misrası ilə başlanan qəzəli-müstəzadəni salmışdır. Qeyd edək ki, qəzəli-müstəzad klassik ədəbiyyatımızda ən az rast gəlinən janrlardandır. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim Araz Dadaşzadə "XVIII əsr Azərbaycan lirikası" adlı monoqrafiyasında Zarinin bir neçə əsərinin adını çəkmişdir. Bunlardan biri Şəki xan Hüseyin xan Müştəqın 1765-1766-cı illərdə tikdirdiyi imarətin, 1769-1770-ci illərdə tikdirdiyi məscidin maddeyi-tarixinin yazıldığı qəzəldir. İkinci şerində şair Hüseyin xan Müştəqa Şirvanın Nemətabad və Mürsəl kəndlərində koxaların kənd əhalisini incitməsindən şikayət edir. Bundan başqa, A.Dadaşzadə Zarinin fars dilində Nadir şah Əfşarın Şirvanda yerli əhaliyə qarşı zülmünü

Qövsü, Səfi, Mövci, Məczub, Kəsbi Ərəsi və Rəvnəqinin, XVIII əsr şairləri Asaf Şirvani, Əbdürrəhman Əfəndi Vaiz Şirvani, Zülami Molla Güllü Qarabaği, Katib Kazım, Nabi Əfəndi Şirvani, Saleh, Zari və başqalarının şeirləri daxil edilmişdir.

Əlyazmadakı bəzi maddeyi-tarixlər diqqəti cəlb edir. Rəvnəqi adlı şairin "Tarixi-zəlzəleyi-Şamaxı eyzən Rəvnəqi əst" başlığı ilə gedən 7 beytlik farsca şerinin sonuncu beytində XVII əsrdə baş vermiş Şamaxı zəlzələsinin tarixi göstərilir. Görkəmli əlyazmaşünas alim Məmmədəğa Sultanov buradakı sonuncu beyti tərcümə edərək maddeyi-tarixdə göstərilən hadisənin vaxtını müəyyən etmişdir:

*"Qəza yerin zəlzəlesi ilə Şamaxını
dağıtdığı zaman,
Tarixi "Şamaxını zəlzələ dağıtdı" oldu.*

Bu şerinin son misrasındakı "Hədm-i-Şamaxı zəlzələ" tərkibi maddeyi-tarix olub, hicri 1079-cu (miladi 1668) ili göstərir". Görüldüyü kimi, Rəvnəqi 1668-ci ildə baş vermiş Şamaxı zəlzələsinə maddeyi-tarix yazmışdır. Lakin əlyazmada XVIII əsdə baş vermiş hadisələrə dair də maddeyi-tarixlər vardır. Cümlədə köçürən Zari Ərəsi Məhəmməd

